

Т. Радьо

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ОСВІТНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА В ХІХ СТ.

Нині, однією з провідних тенденцій розвитку освіти – є перехід до ціннісної парадигми, екстрапольований піднесенням вітчизняної педагогічної думки від однобічної функціональної уяви до цілісності розуміння освіти як суспільно-значимої, загальної цінності. Ціннісною парадигмою для сучасної української освіти є національно-культурна ідентифікація у світовому просторі, сутність якої полягає у збереженні своєї регіональної самобутності та унікальності кожного краю. У реалізації поставлених завдань особливе місце відводиться питанню освітнього краєзнавства, яке спрямоване на виховання патріотизму, любові до своєї Батьківщини, до свого народу, до свого краю. Підтвердженням цього слугують такі нормативно-правові акти, як: Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» (від 23.01.2001 р.), та постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року» (від 10 червня 2002 р.). Різноманітні аспекти зазначеної проблеми продовжують вивчати дослідники Т. Бондаренко, Л. Вовк, Г. Гуменюк, М. Євтух, М. Ігнатенко, Т. Мацейків, Р. Науменко, В. Обозний, Г. Поліщук, В. Прокопчук, Т. Самоплавська, О. Тімець, Т. Цвірова та інші.

Досі недостатньо опрацьованим залишається питання розвитку освітнього краєзнавства в історичній ретроспективі ХІХ ст., незважаючи на розуміння науковими колами освітян і науковців пріоритетності даної проблеми. З огляду на вищезазначене, ми вважаємо, буде корисним звернутися до історичного досвіду розвитку освітнього краєзнавства у ХІХ ст. Винесені уроки минулого можуть послугувати прикладом або застереженням для реформаторів сучасності.

Мета дослідження – здійснити науковий аналіз тенденцій розвитку вітчизняного освітнього краєзнавства у ХІХ ст.

На початку ХІХ ст. вітчизняний вчений А. Білявський у своїй праці «Розвиток елементарної школи» зазначав, що при викладанні природознавства вчитель повинен був знайомити учнів з усіма царствами природи через безпосереднє знайомство з краєм. Потім, за словами науковця, педагог спрямовував учнів на складання таблиці, в якій вони групували і систематизували вивчене у вигляді таблиці.

Надзвичайно цінним матеріалом для

краєзнавчо-освітньої скарбниці в 40-х рр. ХІХ ст. став підручник «Граматка» відомого українсько-го просвітителя, педагога, фольклориста Пантелеймона Куліша. До нього увійшли уривки з пам'яток культури та фольклору, оповідання про минуле українського народу. Окрім цього, автор постійно стверджував, що знання рідного краю обов'язково повинно гармонійно поєднуватися з найсучаснішими здобутками освіти і науки, з так званою «європейською освідченістю». Цю думку педагог розвинув у листі до М. Костомарова (1846 р.), в якому зазначав, зокрема: «Молоді люди, вдаючись у вивчення Малоросії, ніскільки не позбавляють себе... можливості засвоїти освіченість європейську» [4, с. 290]. Під «вивченням Малоросії» П. Куліш розумів, передусім, вивчення свого краю, про це свідчать наступні його слова: «Можна любити свій буколичний хутір і захоплюватись блиском столиці ще більше, ніж людина, яка ніколи на хуторі не жила. Можна знати напам'ять всі наші пісні і засвоїти собі європейську освідченість» [4, с. 290]. Цими словами П. Куліш доводить до нашого відома, що крайові знання і любов до рідних просторів слугує своєрідним ключем, з допомогою якого перед українським суспільством відкриваються двері до європейських освітніх здобутків.

Цілком підтримував погляди М. Костомарова і М. Драгоманов. Відомий український педагог рекомендував українській молоді «...перш усього вчитись свого і чужого» [5, с. 12].

Надзвичайно велике освітньо-виховне значення для вихованців мала практика їхнього залучення до краєзнавчих досліджень. Професор Чернігівського університету Василь Домбровський з допомогою студентів видав наступні праці: «Описание города Острога» (1847), та «Луцк и его древности» (1851).

Вчитель дворянського училища, член-кореспондент Київської археографічної комісії Яким Перлштейн разом з учнями видав у 1856 р. працю «Кременец и его замок». Власне, перелічені вище праці були написані у жанрі нарисів про місто.

В 1851 р. при Університеті св. Володимира була заснована «Комісія для опису губерній Київського учбового округу». Завдяки наполегливій праці освітян та науковців, які входили до складу комісії, вже в середині ХІХ ст., Київ став

лідером регіональних досліджень України, а його вчені і педагоги – найбільш краєзнавчообізнаними.

Видатний український діяч В. Антонович, який був у той час ще студентом Київського університету писав: «В кінці 50-х років ...появилась думка, що соромно жити в краї і не знати ні самого краю, ні його людності, і ми порішили всі вакації від початку квітня до кінця серпня ужити на подорожі пішки по краю» [1, с. 101]. У цей час Володимир був членом етнографічного гуртка, який діяв при університеті. У статуті гуртка пояснювалося, що лише така молодь, яка володіє краєзнавчими знаннями зможе «осягнути душу» і світогляд народу, не бути іноземцем на своїй землі, коли доведеться займати службове становище

Дещо пізніше, В. Антонович став фундаментом товариства Нестора-літописця при Київському університеті, яке займалося не лише камеральним збором краєзнавчого матеріалу, але і проводило експедиції, утворивши для цього спеціальну комісію.

У рецензії на зібрані комісією під час експедиції матеріали М. Драгоманов писав: «...місцева суспільність була підготовлена до такої роботи розумовим рухом попереднього часу» [6, с. 257]. Цими словами педагог ще раз підкреслив, що завдяки освітнім напрацюванням педагогів-краєзнавців попередніх років зацікавленість українського суспільства до крайових напрацювань поглиблювалася.

Слід зазначити, що Володимир Антонович брав активну участь і у формуванні Південно-Західного (Київського) відділу Російського географічного товариства. З власної ініціативи, вчений підготував археологічну карту Волині, яка використовувалася у навчально-виховному процесі освітніх закладів. Ця праця складалася з двох частин – пояснювального тексту і власне карти, на якій умовними різнобарвними позначеннями зафіксовані археологічні пам'ятки різних видів.

Вихованець відомого вченого, а пізніше академік Д. Багалій зазначав, що в школі В.Антоновича, який був його університетським наставником, він опанував метод, названий «краєвим».

Поступове нагромадження наукового матеріалу стало поштовхом для більш глибокого розвитку освітньо-краєзнавчого напрямку. Так, цікаві педагогічні поради з'явилися у 1862 р. в журналі «Учитель». У статті зазначалося, що учні повинні знайомитися зі своєю місцевістю, оскільки «...навколишнє, – як стверджує автор, – складає найбільш природний, нічим не замінний і досить багатий матеріал для всебічного розвитку здібностей людини, а як наслідок і для загальної

освідченості»[2, с. 18].

Зародження важливого напрямку в українській педагогіці під назвою батьківщинознавство припадає на другу половину XIX ст. Цей напрям прийшов до нас з Німеччини – батьківщини класичного краєзнавства.

Уперше побачив педагогічну складову в понятті «краєзнавство» К. Ушинський, виділивши при цьому її освітньо-виховні та методичні аспекти. Після ґрунтовного наповнення педагогічним змістом терміну «батьківщинознавство», педагог запропонував ввести його у початковій школі в якості спеціального предмету. Цей курс К. Ушинський розглядав, як засіб для здійснення міжпредметних зв'язків у навчанні, який пристосований до «горизонту» кожної місцевості. Синтезуючи питання розвитку пізнавальних можливостей учнів шляхом безпосереднього ознайомлення з особливостями природи і господарства рідного краю, педагог тим самим заклав теоретичні основи шкільного краєзнавства. К. Ушинський наполягав на тому, що освіта повинна бути, передусім, «загальнонародською», давати молоді такі знання, які вона потім зможе реалізувати на практиці, для подальшого вдосконалення і суспільної діяльності.

У 1862 р. в журналі «Учитель» зазначалося, що батьківщинознавство складає найбільш природний, нічим не замінний, та досить багатий матеріал для всебічного розвитку здібностей людини, а як наслідок і для загальної освідченості. Через рік на сторінках цього ж журналу було висвітлено ряд питань про введення в навчальні програми народних шкіл предметів «Вітчизнознавство» (пізнання всієї Вітчизни), та «Батьківщинознавство» (пізнання малої батьківщини)

Показником функціонування освітнього краєзнавства у 80-х рр. XIX ст. слугує рівень розвитку туристично-екскурсійної справи у навчально-виховних закладах цього часу. Перші учнівські краєзнавчі екскурсії організували викладачі Сімферопольської чоловічої гімназії, працівники Ялтинського відділення Кримського гірського клубу для вихованців жіночої і чоловічої прогімназій, викладачі Керченської чоловічої гімназії.

Вітчизняному педагогу Д. Яворницькому під час експедицій на місцях Запорозької Січі в 1881–1882 рр. вдалося зібрати цінні дані, та з допомогою своїх вихованців обробити їх. Згодом, російська влада звинуватила вченого у «пропаганді сепаратизму». У рецензії на книгу «Запорозьке в остатках старини и преданиях народа» І. Франко підкреслив краєзнавчий характер цієї праці: «...автор розповідає про свою тему у формі опису...місцевості і природи,... старожитностей і запорозьких пам'яток...» [9, с. 333].

Український письменник Юрій Липа в одному зі своїх творів подав на широкий загал

коротку характеристику функціонування краєзнавства у середніх навчальних закладах центральної частини України: «Група учнів Черкаської комерційної школи (це було наприкінці XIX століття) прийшла в Онуфріївський монастир... Старий чернець показав їм руїни... старшинської української школи. Стираючи порошок з гранітних плит, вони побачили, що на них були викарбувані карти Західної Європи й України. На карті України місця розташування міст і фортець мали позначки – трикутники і чотирикутники. З карти можна було дізнатись, де на ріках є броди, переходи, навіть на той час не діючі» [8, с. 44]. Цими словами Ю. Липа прагнув підкреслити цінність краєзнавчої інформації, яка збагачує і одночасно формує особистість вихованця.

Роздумуючи над важливістю екскурсійних форм для навчально-виховного процесу, професор Харківського університету М. Сумцов зазначав, що місцеві екскурсії могли б принести суспільству велику користь у справі живого і наочного вивчення рідного краю. При цьому вчений посилався на досвід учнівської молоді Галичини: «...у молодих людей поступово накопичується значний запас відомостей про рідний край...» [2, с. 17].

Дещо інший погляд на рівень краєзнавчої обізнаності галичан мав І. Франко, який зазначав, що «...покоління за поколінням у Галичині виростало без знання свого краю... Галичани – рід людей, які про свою батьківщину знають якнайменше» [10, с. 123]. Згадуючи подорожі М. Драгоманова до Галичини у 1874 і 1875 рр. І. Франко писав: «Знаменитий український вчений... познайомившись з галичанами... після довгих з ними розмов склав собі сумне уявлення про рівень знань про свій край...» [10, с. 125]. Причиною цього, на думку західного науковця, була діяльність австрійського уряду, який «не... дбав про піднесення в ній краєзнавства, яке легко могло пробудити у її мешканців надто велику любов до свого краю, небезпечні думки про давнє і недавнє минуле, не кажучи вже про теперішній стан...» [10, с. 136].

М. Драгоманов, розглядаючи тогочасну освітньо-краєзнавчу ситуацію в Наддніпрянській Україні писав, що він радий бачити як українці повертаються до крайової «Шевченківщини», яка «в передостатні часи була занедбана формальним націоналізмом...» [5, с. 21].

Педагогічний погляд І. Франка на діяльність М. Драгоманова висвітлено в передмові до книги, яку він видав на матеріалах листів педагога. В ній зазначається, що М. Драгоманов «...вічно зайнятий великими питаннями піднесення рідного краю, він ніколи не спускає з ока органічного зв'язку історії свого краю з освітою»

[5, с. 3].

Наприкінці XIX ст. відомий український педагог М. Корф зазначав, що: «обов'язковим у характері та програмі школи є відображення і степу, і чумака, і спеки, і ховраха, і думи про козацтво, і філософський склад повільного малороса, і народні перекази та його пісні» [7, с. 51].

Отже, на основі здійсненого аналізу ми виявили, що тенденції розвитку освітнього краєзнавства XIX ст. можна прослідкувати через диференціацію методів, прийомів і змісту навчально-виховної діяльності, які посилювалися залежно від мети і рівня володіння краєзнавчими знаннями, особливостей контингенту вихованців і педагогів, умов навчання і рівня культури, географічного положення і природних особливостей краю, наближення навчальних закладів до осередків наукового дослідження краю і рівня співпраці з ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. Автобиографические записки // Киевская старина. – 1913. – № 4. – 224 с.
2. Вовк Л.П. Історія освіти дорослих в Україні: Нариси. – К. УДПУ, 1994. – 228 с.
3. Волобуїв П., Мостовий П. Краєзнавство в трудовій школі. – Харків: Державне видавництво Україна. – 1926. – 100 с.
4. Грінберг Л. Історико-краєзнавчі аспекти у творчості П.О. Куліша // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 1999. – Випуск 6. – С. 290.
5. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших (1887–1895). – Львів, 1908. – 423 с.
6. Драгоманов М. Учёная экспедиция в Западнорусский край // Выбране. – К., 1991. – 314 с.
7. Корф Н.А. Руководитель для воскресных повторительных школ. Программа, конспекты, методические указания и домашние работы для всех уроков всего учебного года при обучении Закону Божьему, церковно-славянскому и русскому чтению, правописанию и деловому письму, арифметике, измерению площадей, географии и русской истории в пределах элементарного курса для подростков и взрослых. – СПб, 1882. – 81 с.
8. Липа Ю. Біл за українську літературу // Український засів. – Харків, 1993. – Ч. 5(9). – 86 с.
9. Франко І. Яворницький Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа // Зібрання творів: У 50-ти томах. – К., 1980. – Т. 27. – 418 с.
10. Франко І. Галицьке краєзнавство // Зібрання творів: У 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 46. – Кн. 2 – 412 с.